

УДК 65. 012

Фаїзова О.Л., к.е.н., доцент (Національна металургійна академія України, м. Дніпропетровськ)

СЕРЕДНІЙ КЛАС У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Розглянуто динаміку критеріальних ознак соціальної стратифікації і на цій основі поступове оформлення середнього класу як соціальної страти економічної епохи у соціальний клас епохи, трансформаційної до економіки знань. Обґрунтовується актуальність класових критеріїв соціальної стратифікації в умовах трансформаційної економіки.

Ключові слова: соціально-класова структура, класовий підхід, стратифікаційний підхід, середній клас, нова економіка, „homo creator” («людина-креатор»), соціальна глобалізація.

Рассмотрена динамика критериальных признаков социальной стратификации и на этой основе постепенное оформление среднего класса как социальной страты экономической эпохи в социальный класс эпохи, трансформационной к экономике знаний. Обосновывается актуальность классовых критериев социальной стратификации в условиях трансформационной экономики.

Ключевые слова: социальноклассовая структура, классовый подход, стратификационный подход, средний класс, новая экономика, „Homo creator” («человек-креатор»), социальная глобализация.

In the article the dynamics of criterion signs of social stratification is considered on this basis gradual registration of middle class as social execution of economic epoch in the social class of epoch, transformation to the economy of knowledges. Actuality of class criteria of social stratification is grounded in the conditions of transformation economy.

Keywords: socialclass structure, class approach, stratificational approach, middle class, new economy, „Homo creator”, social globalization.

Вступ. Загальною закономірністю постсоціалістичної трансформації економіки України виступає революційне перетворення соціально-класової структури, становлення масового середнього класу. Водночас перед вітчизняними науковцями постає складний виклик. У сучасних соціально-економічних дослідженнях постеконімічна трансформація світової економіки найчастіше кореспондується з економікою знань, постіндустріальною економікою, глобалізацією, інформаційністю, екологічністю та соціальністю.

Критерій соціальності виходить з якісної зміни особистості, людини і суспільства в цілому, з панування соціального консенсусу і соціального партнерства на основі соціальної глобалізації. Йдеться, насамперед, про абсолютне планетарне домінування середнього класу і на його основі трансформацію суспільства від „економізованої” до „соціологізованої” моделі [1]. За прогнозними даними відносно високі темпи зростання світової економіки у сполученні із гальмуванням зростання населення призведуть до різкого прискорення приросту ВВП на душу населення (3,5% у 2011–2020 роки проти 1,3% у 1980-ті та 1,6% у 1990-ті роки). Тобто у 2020 р. майже половина населення Землі (3,6 млрд чоловік) буде жити у країнах із середньодушовим ВВП більше ніж 10000 дол. за рік. У 2005 р. у таких країнах мешкало 23,2% (1,48 млрд) населення планети. При збереженні значної диференціації у доходах чисельність середнього класу суттєво зросте до більш ніж 40% населення Землі [10, 14].

Водночас створення масового середнього класу у провідних капіталістичних країнах наприкінці ХХ століття ставить питання щодо минулості поляризованої класової структури капіталістичного суспільства [11, 3-4], його соціальної однорідності, неадекватності класового та стратифікаційного підходів аналізу сучасних соціально-економічних форм та відносин [11, 14].

Аналіз останніх досліджень. Актуальним стає дослідження щодо майбутнього середнього класу, втім досі не існує чіткого визначення його сутності. Аморфність трактування цієї найскладнішої категорії формалізується у варіативності синонімів, саме: середній шар, середня страта, середній прошарок тощо. Зазвичай, навіть поняття середній клас дистанціюється від загальновідомих класоутворюючих ознак, сформульованих В. Леніним [6].

Найвідоміші дослідження проблем соціальної стратифікації містять праці М. Вебера, Е. Дюркгейма, В. Парето, П. Сорокіна, Дж. Коулмена, А. Маслоу, К. Маркса, Р. Мертон, Т. Парсонса. Різні аспекти цих проблем, які стосуються сучасної трансформаційної до нової економіки, аналізуються у працях А. Бови, А. Бузгаліна, І. Діскіна, Я. Жаліло, Ю. Зайцева, Т. Заславської, А. Калганова, М. Кіма, К. Кумара, Е. Ліанової, І. Мазур, І. Мостової, Я. Пакульськи, Р. Ривкіної, В. Рукавішнікова, В. Сікори, М. Уотерса, Ф. Фукуями, Г. Явлінського, В. Ядова.

Методика досліджень. Визначення соціально-класової структури суспільства знаходиться у зоні сполучення та конвергенції предмету політекономії, соціології та політології. Відправною методологічною основою досліджень є те, що вони виступають як результат соціального конструювання, тобто будь-які моделі соціальної стратифікації носять умовний, штучний, спрощений характер. Жодний з домінуючих у сучасній соціальній теорії підходів, ані класовий, ані стратифікаційний, які поділяють суспільство на групи за економіко-виробничим принципом, не взмозі претендувати на універсальне відображення існуючої соціально-економічної структури, вони лише окреслюють концептуальні контури аналізу, межі яких дуже динамічні, мінливі,

тяжують до конверсії, особливо у періоди соціальних трансформацій. Розвиток трансформаційних систем здійснюється у русі загальносвітових тенденцій. Провідною є зміна факторних пріоритетів соціально-економічного прогресу, що не ліквідує існуючу між факторами субординацію. Принципово змінюється характер залежності. У державах із ринковою економікою рівень розвитку економічних факторів настільки високий, що вони перетворюються в очевидну, завжди існуючу передумову загального розвитку, йдуть до „основи”, залишаючи головне поле діяльності факторам поверховим, похідним, соціокультурним. Це закономірно зміщує концептуальні акценти дослідження соціальної структури, породжуючи неklasові підходи, які наголошують не стільки на критерій класової ідентифікації, скільки на її вплив на самосвідомість людини, її інтереси та політичні уподобання.

Глобалізаційні виклики розвитку міжнародної економіки та трансформаційної економіки України, зокрема, потребують гнучкого використання як класичних, так і неklasичних методологій соціального аналізу. Втім ані віртуалізація відносин власності та поява нових її форм, ані перспективи підвищення темпів економічного зростання світового господарства, ані «мережева» трансформація ринкових відносин та їх соціалізація, ані поширення державного та некомерційного секторів економіки не взмозі звести на нівець соціальну нерівність. В умовах економічної епохи вона є похідною від економічної нерівності, що наголошує на актуальність та невичерпаний потенціал класичних, зокрема класових критеріїв соціальної стратифікації в умовах трансформаційної економіки.

Постановка завдання. Сучасні глобальні процеси невід’ємні від інформаційних технологій. Інноваційний процес, як фактор зростання світової економіки, набуває суттєвого прискорення на основі стрімкого зростання продуктивності науково-технічного комплексу, інвестицій у інноваційний розвиток, формування глобальних телекомунікаційних мереж та масованого використання інтернет-технологій. Глобалізаційні процеси проявляються у зміщенні акцентів інноваційної активності у сферу послуг, фінансових, інформаційних, медичних, а також у енергетику, саме енергозбереження, безпеку та екологію. Це актуалізує економічну значущість процесу конвергенції технологій, інформаційних, біо-, нано- тощо, надаючи імпульс технологічній революції. Висока швидкість її розповсюдження дозволяє країнам із різним рівнем економічного розвитку доволі швидко залучатися до глобальних процесів та стимулює економічне зростання. Останнє неможливо без суттєвого підвищення попиту на інвестиційні ресурси, основним постачальником яких традиційно виступає середній клас. Водночас глобалізаційні тенденції економічного зростання суттєво загострюють дефіцит людського капіталу та нематеріальних активів на тлі скорочення частки інвестицій у матеріальні активи. Таким чином, глобалізація призводить з одного боку до уніфікації суспільства на основі глобалізації інформаційної інфраструктури, з іншого – по-

силює інтелектуальну його поляризацію, тобто нерівність.

Метою роботи є дослідження ролі та місця середнього класу у соціально-економічній структурі економіки, трансформаційної до економіки знань.

Результати досліджень. При цьому слід мати на увазі, що критеріальні акценти зміщуються відповідно специфіці існуючої економічної системи, етапу соціально-економічного прогресу. В економічну епоху утилітарних цінностей і споживання домінують стратифікаційний та ідентифікаційний критерії визначення сутності середнього класу, створюючи дихотомію об'єктивного та суб'єктивного у соціальній стратифікації. Об'єктивний відбір морфологічного типу формує соціальну вертикаль за доходом, рівнем освіти та владою. Паралельно формується суб'єктивна соціальна ієрархія статусного, дискурсивно-символічного типу, за стратифікаційними ознаками статусу, політичного, гендерного, вікового, етнічного та професійного престижу та функціональній значущості, цінності групи чи індивіда.

Середній клас, внаслідок своєї багаточисленності, виступає законодавцем способу, стилю життя у широкому сенсі, тобто саме він встановлює модель економічної поведінки для пересічного громадянина, встановлює стандарти споживання та ролеві стереотипи, поведінкові функції. На наш погляд, саме ця суб'єктивна характеристика стратифікації пертворює ту чи іншу групу, страту, клас у виразника типової, тобто адекватної існуючій соціально-економічній системі ідеології, надаючи цій групі, страті, класу статусу середнього. Нижче ми наведемо аргументи щодо необхідності урахування у державній політиці цієї стабілізуючо-рушійної ознаки середнього класу.

З погляду на соціально-класову структуру сучасної соціалізованої ринкової економіки, використання суто класового підходу виявляється дещо спрощеним, зважаючи і на те, що середній клас – це явище розвинених країн з високим рівнем доходу і споживання, які безпосередньо «прийняли» на себе глобальні виклики постекономічної трансформації до нової економіки. Внаслідок цього суттєві модифікації торкнулися сутності та структури класичного середнього класу.

Відповідно до країн з постсоціалістичною економікою, категорія середній клас набуває здебільшого соціально-політичного значення як невід'ємний атрибут ефективних ринкових перетворень. Відповідно до політично визначених закономірностей постсоціалістичної трансформації, держави, що їх втілюють у життя, отримали у спадщину і альтернативний марксизму стратифікаційний підхід. Його революційна роль полягає у просуванні ідеології підприємництва. Прагнення до багатства здебільшого притаманне людям активним, залученим у систему ефективної соціально-економічної діяльності, орієнтованим на одержання відповідного соціального статусу. Саме тому середній клас як базова соціальна страта ринкової економіки і демократичної правової держави у так званих цивілізованих країнах історично бере початок від дрібної та середньої буржуазії, тобто від особисто вільних громадян, які мають власність і самостійно ведуть підприємницьку діяльність.

Згідно стратифікаційного критерію, ключові ознаки середнього класу – особиста свобода та наявність власності – досить необхідні, але не достатні. Головна додаткова визначеність – це рівень доходу (відповідно, і якість життя, яка їм визначається: рівень освіти, стандарти споживання тощо), який забезпечує нормальне (середнє) для даної країни і даного періоду життя індивіда. По-перше, це відносно доступний статистичний показник. По-друге, він є досить ліберальним, дозволяє поширити поняття середнього класу і перевести розгляд з області відносин виробництва і власності до сфери споживання, у тому числі споживання соціально-культурних благ.

Використання рівня доходу (відповідних ідеалів та поведінкових норм) як основної класифікаційної ознаки фактично ототожнює середній клас із середніми групами на шкалі доходів, які, на наш погляд, є скоріше номінальними, ніж реальними групами, носять міжкласовий характер. У нормальній (у економічному, політичному і соціальному планах) ситуації це спричинює додатковий стабілізуючий вплив, тому що дохід дрібної та середньої буржуазії може бути доступним також висококваліфікованим найманим робітникам. Забезпечуючи відповідну якість життя, споживацькі уподобання, включаючи культурні, він сприяє розповсюдженню ідей, цінностей і соціально-етичних правил буржуазії щодо вказаного шару робітників за наймом. Таким чином, у форматі економічної епохи, суспільства споживання середній клас виступає скоріше соціально-культурним шаром, соціальною стратою, ніж суспільним класом (групою людей, що їх виділяють за місцем і роллю в економічному житті) при явному гіпертрофовуванні „ваги” ціннісних, світоглядних і соціально-етичних аспектів поведінки людей. В економічно розвинених державах з високим рівнем життя, а, отже, і відносно довгочасною стійкістю матеріального забезпечення вказаних аспектів, останні набувають визначеної самостійності, і починають розглядатися як атрибутивні характеристики. При цьому не тільки дослідниками (йдеться про ідентифікаційний критерій, згідно до якого, соціальна приналежність визначається самооцінкою респондента), але й особисто носіями цих характеристик: робітник-найманець з вищою освітою починає широким чином відносити себе до середнього класу, незалежно від рівня доходу і наявності власності.

У форматі стратифікаційного підходу апіорі мається на увазі тотожність високих матеріальних стандартів життя ідеалам гуманізму, демократії, юридиксму, соціально-економічної стабільності та інноваційності. Дослідження американського соціолога Р. Інглехарта демонструють пряму залежність значущості постматеріальних цінностей від стану економічної безпеки, від ступеню „суб’єктивного добробуту”, які відчуває на індивідуальному рівні основна (або більша) частина суспільства [5], що акцентує на необхідності досягнення певної критичної маси одержувачів відносно високого рівня доходу. Проте, його наявність автоматично не забезпечує схильність до соціально-гуманістичних цінностей та модернізаційних ідеалів класичного середнього

класу.

Суспільство неоднорідне за своїм складом. При цьому переважна кількість людей, зазвичай, приймає заданий зовні ідеал, свідомо або несвідомо дистанціюючись від самостійних рішень. Суспільство прогресує, якщо цей ідеал кореспондується з ідеалом модернізації епохи, та існує соціальна сила, здатна до його реалізації. Ідеали, соціальна свідомість економічної епохи і відповідного їй класичного середнього класу історично сходять до еволюції ціннісних орієнтацій західної цивілізації, як індивідуалістичної цивілізації з притаманними їй антропоцентризмом та юридизмом. Ці риси формалізувалися в активну життєву позицію, свободу, відповідальність, раціональну суверенність та визнання примату договірної права буржуазії, як основної рушійної сили прогресивних трансформацій економічної епохи. У країнах з розвинутою ринковою економікою малий та середній бізнес був та залишається головним агентом модернізації минулої економічної епохи. У трансформаційних системах становлення середнього класу, як атрибут ринкових перетворень, передбачає реалізацію малим та середнім бізнесом його головної ролевої функції агента постсоціалістичної модернізації. Саме розвиток підприємництва в умовах конкурентного середовища створює імпульси для становлення розвинутої інституціональної, виробничої та ділової інфраструктури, високоякісного людського капіталу, стійкого економічного зростання та підвищення добробуту основної маси суспільства, перетворюючи її у середній шар між полюсами багатства та бідності.

Суперечливі оцінки факту існування середнього класу в Україні – це не лише показник ефективності ринкових перетворень, але й відбиття глобальних викликів існуванню самого середнього класу. Йдеться про глобальні ознаки минулості економічної епохи: розповсюдження колективних віртуальних форм власності і привласнення, тотальна експансія держави у всі види економічної та суспільної життєдіяльності, багатоваріантність форм та видів зайнятості та аморфність професійних інтересів, їх зсув у віртуальний світ, культурно-побутово-освітня мобільність та конвергенція тощо. Адекватною реакцією цим викликам є поява у якості об'єкта аналізу нового або нових середніх класів, пояснення сутності яких відбувається на основі конвергенції класового та стратифікаційного підходів та спроби поєднання їх принципів із неklasичними культурологічними підходами, які акцентують на невиробничій природі соціальної стратифікації.

Складність сучасної соціальної стратифікації, постеконімічних факторів її трансформації надають можливість використання інтегрованих підходів. Водночас соціальна нерівність залишається реальністю. Відповідно залишається актуальним і усвідомлення природи нового середнього класу як альтернативи соціальної нерівності.

По-перше, ми поділяємо думку відносно штучної, політичної природи феномену середнього класу [8, 7], що відзеркалює трансформаційний потенціал цього соціально-політичного явища.

На наш погляд, рушійна функція середнього класу, як це не парадоксально, спрацьовує лише у фазі його становлення як атрибутивна характеристика сталої соціально-економічної системи. Тобто становлення середнього класу як елемента соціальної стратифікації виступає політико-ідеологічним імпульсом економічних перетворень. У трансформаційних економічних системах середній клас трансформує свою революційно-рушійну функцію у функцію гаранта сталості та рівноваги економічної системи. Суперечливість цього процесу полягає у перетворенні середнього класу сталої економічної системи у елемент її інертності та індикатор напрямку подальшої еволюції.

Тобто, на наш погляд, середній клас як продукт викликів ринкової економіки – це теоретично категорія не лише ринкової економіки. Середній клас у широкому розумінні – це ознака сталості соціально-економічної системи як такої; це соціальна група, що виражає інтереси щодо амортизації ефектів адаптації одне до одного існуючих механізмів координації господарських зв'язків (ринку та держави у ринковій економіці). Тобто головна функція середнього класу – забезпечення соціально-економічної основи ефективності системи, яка полягає у стабільності та соціальній лояльності.

Інтереси середнього класу, що усвідомлюються та мають політичні форми вираження, спрямовані на підвищення доходу та статусу. За сучасних умов бюрократизації виробничих процесів, зниження ролі малого підприємництва, диверсифікації форм зайнятості та поширення найманої праці, відокремлення контролю від власності тощо – адаптаційні функції середнього класу проявляються у його прагненні зберегти та спрочити те комфортне соціальне середовище, у якому він існує, працює та споживає. Тобто становище середнього класу визначається такими кількісними показниками, як стан соціальної сфери та досяжність соціальних послуг та страхування, в тому числі недержавного, ефективність державної політики зайнятості, політична та соціальна стабільність тощо. Відповідно, функціональна роль класичного та нового середнього класу є суттєво різною.

Новий середній клас переважно складається з найманих працівників, залежних від результату консенсусу ринку і держави, тобто, йому не притаманні такі класичні риси, як самостійність, ініціативність, здатність до змін, персональна відповідальність. Середнє, проміжне становище середнього класу, аморфність меж та структурна розгалуженість обумовлюють його політичну інертність у сучасній ринковій економіці, претворюючи у «сіру зону» сучасної політики [9]. Враховуючи, що невід'ємною ознакою соціального класу виступає не лише загальна класова свідомість, але й політична воля до її визначення, ревізії в умовах постеконімічної трансформації світової економіки підлягає саме існування середнього класу як класу або соціальної страти, групи. На наш погляд, гідною відповіддю на цей виклик може стати невичерпаний потенціал неомарксизму, який здатний пояснити явище соціально-економічного життя з погляду на саме глибинні його основи – відноси-

ни власності, місце індивіда у процесі виробництва, виробництва знань та Людини, креативні якості якої стають головним ресурсом економіки знань. Невід'ємною ознакою неокласового підходу виступає його творче збагачення надбаннями стратифікаційного та некласичних концепцій при збереженні суттосної унікальності.

Відповідно до цього, постеконімічна трансформація світової економіки, становлення економіки знань модифікує сутність та структуру середнього класу. Йдеться про динаміку критеріальних ознак соціальної стратифікації і на цій основі поступове оформлення середнього класу як соціальної страти економічної епохи у соціальний клас епохи, трансформаційної до економіки знань. Майнова класифікаційна ознака у соціальній стратифікації скоріше відповідає сучасному стану „західного” суспільства споживання, яке висходить з економічної епохи. Нижня межа середнього класу визначається рівнем середнього сімейного або індивідуального доходу всіх громадян даної країни. Проте верхня межа не піддається коректному визначенню, має національні відмінності, при тому, що матеріальні та духовні потреби представників середнього класу в умовах інформаційної глобалізації тяжіють до уніфікованого стандарту суспільства масового споживання.

Катаклізми постеконімічної трансформації об'єктивно „стискають” розширене трактування середнього класу до економічно обумовлених меж, наголошуючи на функціональний критерій соціальної стратифікації. Згідно до цього критерію, середній клас „пізнього” капіталізму – це найбільш масовий шар сучасної ринкової економіки, з'єднаний у систему загальною модернізаційною функцією її різноманітних суб'єктів. Масовість та наявність рушійного механізму перетворюють середній клас в основну соціальну силу, у суб'єкта підвищення ефективності економічної системи, її самовідтворення та самоудосконалення. Відповідно, твердо до сучасного середнього класу належать представники малого і середнього бізнесу, бюрократія та управлінці середньої ланки, творча та технічна інтелігенція, висококваліфіковані робітники, самозайняті. Їхні економічні функції зводяться до забезпечення ефективного функціонування капіталу, організації, управління і контролю виконання економічних функцій найманими робітниками, удосконалення виробничих процесів та технологій, їх інформаційного забезпечення, до генерації науково-технічних ідей та забезпечення фінансової основи нагромадження, інноваційно-інвестиційної діяльності. Таким чином, саме середній клас стає реальним продуцентом безперервного економічного зростання.

Реалізація економічних функцій середнім класом у сучасному, перехідному до економіки знань суспільстві, пов'язана не лише із власністю на засоби виробництва, речові та фінансові активи, а й з володінням креативними, кваліфікаційними та організаційними ресурсами. Знання, інформація перетворились у самостійний фактор виробництва. За словами П. Дракера, інтелектуальні робітники „володіють власними „засобами виробництва”, якими є їхні знання” [4]. Це якісно змінює економічне становище володаря знань, приврів-

нюючи його до власника капіталу. Модифікується провідний критерій класової ідентифікації – власність. Серед представників середнього класу нової економіки домінують власники нових форм капіталу – креативного, соціального, культурного. Власність на ці форми капіталу не відчужується від їхніх носіїв, що, на думку С. Тютюнникової та О. Задоренко, робить їх власників менш вразливими порівняно із власниками фізичного капіталу [13]. Водночас, це маскує наявність класової структури сучасного суспільства, зводячи категорію „середній клас” до аморфного поняття, позбавленого класових ознак.

Глобалізація, у тому числі й соціальна, характеризується єдністю двох протилежних тенденцій – уніфікації (стандартизації) та диференціації. Тобто в умовах ускладнення суб’єктної структури середнього класу його стандартним актором стає творча людина, „homo creator”, („людина-креатор”), ролева функція якої зводиться до генерації знань, до модернізації економічної епохи в економіку знань. Становлення неоекономіки супроводжується трансформацією економічної людини у неоекономічну. Соціальна глобалізація проявляється у перетворенні аморфного міжкласового утворення, яке прийнято називати середнім класом, у чітко визначену соціальну структуру, у „...велику групу людей, які розрізняються за їх місцем у історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням ... до засобів виробництва, за їх роллю у суспільній організації праці, а отже, способами отримання та розміром тієї частки суспільного багатства, якою вони розпоряджаються” [6].

На відміну від традиційного найманого працівника, людина-креатор виступає суб’єктом не лише репродуктивної, але й творчої діяльності, виробництва знань. Атрибутом творчої діяльності стає її внутрішня мотивація – це праця плюс вільний час, який зростає із часом праці, стає часом творчої діяльності, спілкування, розвитку людини та рекреації його особистості у різноманітних формах. Людина-креатор – це не лише робоча сила, але, насамперед, творчий потенціал, тобто особистісні властивості людини. На відміну від підприємця як ключового суб’єкта середнього класу в умовах економічної епохи людина-креатор керується принципово іншими цінностями, мотивами та стереотипами поведінки.

В умовах постеконімічної трансформації головним об’єктом привласнення-відчуження стає сама Людина, її креативні характеристики [2]. Усвідомлення цього факту є головним фактором формування у представників середнього класу групової ідентичності з точки зору рівня самоорганізації, взаємодії, у тому числі і щодо захисту власних інтересів. Саме ринковий погляд на власність історично складає основу соціально-економічних цінностей середнього класу.

Аналіз класоутворюючих ознак середнього класу в умовах постіндустріальної епохи свідчить про перетворення кількісних змін у нову якість, трансформацію масового міжкласового утворення, середнього „класу” економічної

епохи у суспільний глобальний середній клас. Водночас соціальна глобалізація передбачає кристалізацію соціально-класової структури „пізнього” капіталізму. Її полярні полюси представлені класом олігархічного транснаціонального державно-монополістичного капіталу (в особі глобальної ділової, політичної та інтелектуальної еліти, верхнього шару менеджерів та глобальної бюрократії, організаторів інформаційних та культурних транснаціональних комунікацій), який безпосередньо здійснює та обслуговує глобалізацію, привласнюючи на основі експлуатації Людини глобальну квазіренту, та класом традиційної найманої робочої сили, для якого відтворюється недосяжний відносний матеріальний добробут, відповідний рівень освіти й кваліфікації, соціально-політичної культури.

Становлення неоекономіки невід’ємне від структурних трансформацій відтворювального процесу. За прогнозними оцінками розподіл економічно активного населення на 80-90% зрушиться у сферу нематеріального виробництва, соціальну сферу, де відбувається виробництво наукових знань, створюється сама Людина. Інтелектуальне виробництво як основа економіки знань набуває вирішального значення в економічному розвитку міжнародної економіки. Це створює нову ресурсну основу відтворення середнього класу – креативні якості людини, які поєднуються з матеріальними та фінансовими ресурсами, створюючи нову вартість та матеріальні основи підвищення добробуту. Відповідно, уніфікованим суб’єктом чисельного глобального середнього класу стає людина-креатор, яка персоніфікується у найману креативну робочу силу сфер матеріального і нематеріального виробництва, соціальної сфери, а також суб’єктів малого та середнього бізнесу. Креативні якості останніх органічно продовжують традиційні інноваційні риси підприємництва. Втім малий та середній бізнес втрачає свої провідні позиції у структурі середнього класу. Йдеться про певну обмеженість інтелектуального світоглядного формату підприємництва. На думку Й. Шумпетера, інтелект підприємця характеризується обмеженістю й вибірковістю [14]. Він спрямований на досить вузьке, обмежене комерційним інтересом, коло явищ суспільного життя, які підприємець вивчає досконально. Водночас, підприємництво – це особливий вид економічної діяльності, початковий етап якої пов’язаний з інноваційною ідеєю, яка може продукуватися на будь-якому рівні суспільно-економічної активності і у подальшому набуває матеріалізованої форми. Активізація саме цієї інноваційної риси підприємництва в умовах креативної спрямованості економіки виступає дієвим фактором підвищення соціально-економічної ефективності, суттєво розширюючи коло суб’єктів підприємницької діяльності.

В умовах глобалізації трансформується соціальний статус малого та середнього бізнесу. Фінансово-інформаційна квазіекономіка та її складові – глобальна спекулятивна активність та глобальні ризики, прогресуючий відрив валютно-фінансової сфери від потреб, масштабів та можливостей реальної економіки, інтересів людства, руйнування змістовного поля економічних

операцій, глобалізація боргу тощо – сполучена із надлишковими трансакційними витратами. В умовах падіння ефективності координуючої ролі держави, відбувається делегування її регулюючих функцій глобальному транснаціональному олігополістичному капіталу, у жорстко ієрархізовану сферу діяльності якого інтегровані малі та середні підприємства. Системний контроль ТНК та ТНБ над глобальним ринком дає можливість перевести підвищений ризик сучасної економічної діяльності та надлишкові витрати на малих та середніх гравців. Тобто нерівноважна ситуація у системі світового поділу праці та перерозподілі світового доходу ставить малий та середній бізнес у положення суб'єкта експлуатації з боку транснаціональної фінансової олігархії, розводячи суб'єктів підприємництва по різні боки соціально-класової структури.

Глобалізаційна трансформація суспільства модифікує ціннісні, мотиваційні переваги індивідів та груп, породжуючи суперечливі тенденції. В умовах інформаційної, технотронної та фінансової цивілізації стрімко прогресує атомізація, індивідуалізація, егоцентричність суспільства. Замість ідеалів громадянського суспільства та раціоналістичних основ економічної поведінки утверджується ідеологія фінансового, спекулятивного успіху. Гонитва за досягненням все більш примхливого насолодження від споживання в умовах вакууму духовних цінностей, багаточисленні прояви антиінституціональних та антинормативних тенденцій, в тому числі і у цивілізованих країнах, основою стабільності яких вважається вроджена законослухняність середнього класу, свідчать про те, що він стає основою стабільності та саморозвитку, лише, коли виражає та реалізує ідеологію модернізації суспільства, пошуку вектору подальшого інноваційного розвитку за принципами коеволюції та соціальних перетворень.

З погляду на трансформаційний потенціал нового середнього класу набуває особливого значення визначення ролі та місця в його структурі наукової та творчої інтелігенції, яка виступає не специфічним явищем пострадянського суспільства, а головним актором середнього класу економіки знань.

В українському суспільстві інтелігенція традиційно виконує функцію носія та продуцента високої духовності та моральності, що за радянських часів визначало і її відповідно високий соціальний статус. Соціальна стратифікація трансформаційного суспільства набуває непередбачуваного динамізму. П. Сорокін наголошував, що «...у будь-якому суспільстві більш професійна діяльність передбачає здійснення функцій організації і контролю та більш високого рівня інтелекту, що необхідний для її виконання, більшої виключності групи та більш високого рангу, який вона займає у міжпрофесійній ієрархії, та навпаки. Загальне правило не розповсюджується на періоди розпаду суспільства. В такі моменти історії співвідношення може бути порушено. Такі періоди призводять до перевороту, після якого, якщо група не зникає, минуле співвідношення швидко відтворюється» [12]. Зсув інтелігенції у «соціальну тінь» [7] у сучасному українському суспільстві вступає у протиріччя

з цією тезою, демонструючи факт неспівпадіння місця та ролі групи у об'єктивній морфологічній та суб'єктивній дискурсивно-символічній стратифікації. Подальше збільшення та закріплення цієї розбіжності може досягти точки неповернення, що, на нашу думку, є принципово небезпечним для становлення нового середнього класу в Україні. У структурі середнього класу інтелігенція займає особливе місце – як механізм, що забезпечує обернений зв'язок між владою та суспільством. Носій цієї рефлекторної функції має специфічні властивості: високий рівень освіти, інтелекту і духовності, здатність до рефлексії та саморефлексії, які продукують дії та вчинки на основі конструктивного критичного мислення, навіть якщо вони йдуть всупереч із думкою більшості.

Ми розглядаємо інтелігенцію як головного групового суб'єкта нового середнього класу, майбутнє якого у соціальній стратифікації визначає і майбутнє середнього класу. Дійсно, деіндустріалізація, технологічні зрушення, зростання сервісної економіки спричинили зростання чисельності найманих працівників, зайнятих рутинною вузькоспеціалізованою працею у сфері послуг та управління, що не потребує високого рівня освіти. Уніфікація якісних характеристик спотворює ціннісну уніфікацію, особливо з погляду на політико-ідеологічні пріоритети держави, яка свідомо конструює соціальний статус певних соціальних груп на основі кількісно заданих економічною політикою параметрів соціально-професійної значущості та престижу. Гідний рівень доходів, пріоритети розвитку певних галузей та сфер діяльності, соціальна, в тому числі гендерна, національна, демографічна політика, формують об'єктивні критерії соціальної оцінки на основі «успіху» – економічного, політичного, сімейного та ідеологічного. Уніфікована та задоволена умовами існування субстанція, яка функціонує задля збереження статусу – ідеальний об'єкт соціально-політичної маніпуляції. «Розділивши із владою її картину світу, людина одержує не лише надію на виживання, але що є найважливішим – можливість щастя. Така людина спроможна побачити себе такою ж абсолютною та величною, як і сама влада, часткою якої вона себе відчуває» [3]. На перший погляд, йдеться про ідеальну модель середнього класу, як цілковито лояльної до діючої системи соціальної сили, суцільною метою якого є пристосуватися, вбудуватися у систему, вижити. Середній клас сталої економічної епохи є інертним за своєю сутністю. Тобо для реалізації модернізаційної функції у трансформаційному суспільстві структура нового середнього класу повинна містити потужний шар інтелігенції. Саме інтелігенція, як носій, продуцент головного ресурсу економіки знань, спроможна до творчого, критичного, самостійного протистояння стадному інстинкту, об'єктивно фіксуючи потреби суспільства. Відтворення високого соціального статусу інтелігенції ми розглядаємо як негайну суспільну потребу, першочерговим кроком створення нового середнього класу не як «обслуговуючого класу», не як суспільної страти з певним майновим цензом, а у якості модернізаційної суспільної сили.

Висновки. Формування економіки знань справляє суперечливий вплив на становлення глобального середнього класу. Активне залучення робочої сили

у глобальну павутину економічних та професійних зв'язків на базі новітніх інформаційних технологій та форм виробничої організації водночас забезпечує високий матеріальний рівень суб'єктів творчої праці, відповідну систему мотивацій та цілей, орієнтовану на самореалізацію, активну модернізаційну позицію, яка притаманна представникам середнього класу, незалежно від національної або професійної приналежності. Водночас, показник доходу як на мікро-, так і на макрорівні, залишається найважливішим фактором „підключення” до сучасної інформаційної цивілізації, фіксуючи елітарний характер сучасної глобалізації, антагоністичне соціально-економічне розмежування суспільства, яке нова економіка не усуває автоматично. Проте, саме соціальні антагонізми перешкоджають інтеграції людських інтересів, досягненню соціально-економічної ефективності, реалізації цільових функцій неоекономіки, рушійною силою якої виступає людина-креатор як головний суб'єкт середнього класу.

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество/ перевод с английского под ред. В. Л. Иноземцева. – М., 1999.
2. Бузгалин А., Колганов А. Человек, рынок и капитал в экономике XXI века / А. Бузгалин, А. Колганов // Вопросы экономики. – 2006. – № 3.
3. Гозман Л., Эткинд Э. Культ власти. Структура тоталиарного сознания / Л. Гозман, Э. Эткинд // Осмыслить культ Сталина. – М., 1989.
4. Drucker P. F. Management Challenges for the 21st Century. – N. Y., 1999.
5. Inglehart R. Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in Societies. Princeton, 1997.
6. Ленин В. И. Великий почин // Полн. собр. соч. – Т. 39.
7. Кармадонов О. А. Социальная стратификация в дискурсивно-символическом аспекте / О. А. Кармадонов // Социс. – 2010. – № 6.
8. Krugman P. The Conscience of a Liberal N. Y. – 2007.
9. Кузнецова Е. Средний класс: западные концепции / Е. Кузнецова // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 2.
10. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А. А. Дынкина. – М. : Магистр, 2007.
11. Pakulski J., Waters M. The Death of Class. – 1996.
12. Сорокин П. А. Социальная и культурная мобильность. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992.
13. Тютюнникова С. В., Задоренко О. В. Средний класс в трансформационной экономике: экономические предпосылки и особенности становления / С. В. Тютюнникова, О. В. Задоренко // Социальная экономика. – 2008. – № 1-2.
14. Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. – М., 1982.

Рецензент: д.е.н., проф. Тарасевич В.М. (НМетАУ)